

УТИЦАЈ ПРАВИЛА САМОУПРАВНОГ ПРАВА НА ПРАВИЛА ОБЛИГАЦИОНОГ ПРАВА

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

У данашњој фази развоја нашег друштва изграђујемо самоуправно социјалистичко друштво. Идејне основе самоуправљања постављене су у нашим партијским документима и уставима.

У њима се полази од положаја и улоге човека у нашем друштву и од утврђивања његових права, дужности и одговорности. Међу правима која припадају човеку у нашем друштву, основна начела наших устава посебно наводе „право на самоуправљање, на основу којег сваки радни човек, равноправно са другим радним људима, одлучује о свом раду, условима и резултатима рада, о сопственим и заједничким интересима и о усмеравању друштвеног развика, остварује власт и управља другим друштвеним пословима”.(1) Право на самоуправљање представља основу нашег друштвено-економског, друштвено-политичког и правног система.

У нашој политичкој и правној теорији заступа се схватање да има места говорити у нас о самоуправном праву. Само се сви не слажу, шта оно обухвата. Једни га схватају у ширем смислу речи, док га други своде на право удруженог рада.(1/а)

У ширем смислу, самоуправно право обухвата целокупно наше право, а у ужем смислу оно означава право које припада нашем радном човеку што је одређено у нашим уставима, а даље разрађено у Закону о удруженом раду.

У овом раду ће се третирати питање утицаја правила самоуправног права (у ужем смислу) на правила облигационог права. Ради илустровања тих утицаја служићемо се највише одредбама Закона о удруженом раду и Закона о облигационим односима.

Утицај правила Самоуправног права на правила Облигационог права долази највише до изражаја, када се као учесници облигационих одно-

(1) В. Уводни део-Основна начела, II одељак *Устава СФРЈ*. Иста начела налазе се и у уставима социјалистичких република и аутономних покрајина.

(1/а) В. Реферате са научног скупа *Самоуправно право у теорији и пракси* одржаног у Београду, новембра месеца 1980. године у организацији Марксистичког центра ЦК СК Србије и Института за упоредно право.

са јављају организације удруженог рада и друга друштвена правна лица. Утицај правила Самоуправног права на правила Облигационог права посебно се јавља у општем делу Облигационог права у којем су дати основи облигационих односа, али је присутан и у посебном делу, код појединих уговора.

І одељак

УТИЦАЈ ПРАВИЛА САМОУПРАВНОГ ПРАВА НА ОСНОВНА НАЧЕЛА ОБЛИГАЦИОНОГ ПРАВА

Закон о облигационим односима од 1978. године почиње одредбама које представљају основна начела на којима се заснивају облигациони односи у нас. Међу основним начелима нашег Облигационог права треба разликовати она која се посебно односе на друштвена правна лица као учеснике облигационих односа, од оних која се односе на све учеснике облигационих односа — друштвена правна лица, појединце и грађанска правна лица. Утицај правила Самоуправног права се највише осећа на основна начела Облигационог права која се односе на друштвена правна лица, али тај утицај је присутан било непосредно било посредно и код неких основних начела, која се односе на све учеснике облигационих односа.

І

Утицај правила Самоуправног права на основна начела Облигационог права која се посебно односе на друштвена правна лица

1. Начело остваривања права располагања друштвеним средствима у облигационим односима

Као најзначајнији учесник у облигационим односима појављују се основне и друге организације удруженог рада и друга друштвена правна лица.(2) Наши уставни а посебно Закон о удруженом раду предвиђају да се у правном промету у име радника у удруженом раду појављује основна или друга организација удруженог рада, односно друго друштвено правно лице.

Предмет правног промета могу бити и друштвена средства. Наши уставни и Закон о удруженом раду утврђују права радника и њихових организација удруженог рада према друштвеним средствима. Радник има право рада друштвеним средствима,(3) а организација удруженог рада право располагања.(4) Право рада и право располагања друштвеним средствима не представљају никаква имовинска субјективна права, већ од-

(2) В. чл. 2. Закона о облигационим односима.

(3) В. чл. 13. Закона о удруженом раду.

(4) В. чл. 243. Закона о удруженом раду.

ређен друштвено-економски однос који извире из удруженог рада. Право рада и право располагања друштвеним средствима представљају категорије Самоуправног права.

Право располагања друштвеним средствима садржи право да друштвена правна лица учествују у правном промету и да „закључују самоуправне споразуме и уговоре и врше друге правне послове и радње у оквиру своје правне способности.”(5)

Надовезујући се на ову нову категорију самоуправног права истакнуту у нашим уставима а конкретизовану у Закону о удруженом раду, Закон о облигационим односима истиче као једно од посебних начела која се односе на друштвена правна лица: начело остваривања права располагања друштвеним средствима у облигационим односима. У овом Закону посебно је истакнуто да „друштвена правна лица учествују у облигационим односима у остваривању права располагања друштвеним средствима којима управљају радници у основним и другим организацијама удруженог рада односно радни људи у другим друштвеним правним лицима”.(6)

Остваривање права располагања друштвеним средствима у облигационим односима, друштвена правна лица чине на основу одлука које радници у организацијама удруженог рада, односно радни људи у другим друштвеним правним лицима, доносе у складу са статутом, другим самоуправним општим актом и законом.

Начело остваривања права располагања друштвеним средствима у облигационим односима представља начело својствено нашем самоуправном социјалистичком друштву, с обзиром на постојање посебног односа према друштвеним средствима.

2. Начело заснивања облигационих односа у складу са друштвеним плановима

У нашем друштву постоје тржишни, робно-новчани односи. Ти односи се не одвијају ни стихијски, ни административно плански. Наши устави и Закон о удруженом раду говоре о „усмеравању и друштвеном планирању у удруженом раду”.(7) Код нас, дакле, постоји усмерено планирање, планирање чију основу чине планови основних и других организација удруженог рада, а на ове се надовезују планови самоуправних организација и заједница и планови друштвено-политичких заједница — општина, покрајина, република и федерације.

Надовезујући се на постојање самоуправног, усмереног планирања у нас Закон о облигационим односима, такође, издваја међу основним начелима нашег облигационог права од посебног значаја за друштвена правна лица: начело заснивања облигационих односа у складу са друштвеним планирањем. Друштвена правна лица у заснивању облигационих односа поступају у складу са својим плановима, а исто тако обезбеђу-

(5) В. чл. 243. став 1. Закона о удруженом раду.

(6) В. чл. 3. став 1. Закона о облигационим односима.

(7) В. чл. 1. став 3. Закона о удруженом раду.

ју „извршење материјалних обавеза преузетих самоуправним споразумима о основама планова самоуправних организација и заједница и договорима о основама планова друштвено-политичких заједница.“(8)

3. Начело друштвено и економски целисходног коришћења друштвених средстава у заснивању облигационих односа

Наши устави и Закон о удруженом раду у многим својим одредбама говоре о друштвеној својини, а посебно истичу њену заштиту, с обзиром да друштвена својина не представља никакав правно-својински облик, већ настаје посебан друштвено-економски однос који се означава као право рада друштвеним средствима из којег потиче право располагања, које припада основним и другим организацијама удруженог рада.

У члану 19. став 1. Закона о удруженом раду налази се следећа одредба: „У остваривању грава рада друштвеним средствима радници у удруженом раду су одговорни једни другима и социјалистичком самоуправном друштву у целини за друштвено и економски целисходно коришћење тих средстава у свом заједничком и општем друштвеном интересу и дужни су да их као материјалну основу свог и укупног друштвеног рада, стално обнављају, увећавају и унапређују, да своје радне обавезе савесно извршавају и да обезбеђују стални пораст производности свог и укупног друштвеног рада.“

Ослањајући се на ово начело које се јавља као одраз самоуправних социјалистичких односа, Закон о облигационим односима такође истиче начело друштвено и економски целисходног коришћења друштвених средстава у облигационим односима. Друштвена правна лица су „дужна да се друштвено и економски целисходно користе друштвеним средствима којима располажу и да очувају њихову несмањену вредност.“ Заснова основе удруженог рада, односно, остваривање својих циљева и задатака ни облигациони односи треба да обезбеђују унапређивање материјалне и заштиту друштвене својине.(9)

4. Начело заснивања облигационих односа у складу са закљученим друштвеним договорима и самоуправним споразумима

Данас се у нас изграђује самоуправно социјалистичко друштво. За регулисање читавог низа друштвено политичких и друштвено-економских односа, употребљавају се нови инструменти који се заједнички означавају као самоуправни општи акти. Међу њима највећи значај имају друштвени договори и самоуправни споразуми.

Друштвеним договором обезбеђује се и усклађује самоуправно уређивање друштвено-економских и других односа од ширег заједнич-

(8) В. чл. 4. Закона о облигационим односима.

(9) В. чл. 5. овог Закона.

ког интереса за учеснике договора или општег друштвеног интереса, а самоуправним споразумом уређују се и усклађују друштвено-економски и други самоуправни односи и интереси у друштвеној репродукцији и у другим облигима остваривања друштвено-економскиг положаја радника и других радних људи и њихових самоуправних организација и задњница.(10)

Друштвеним договором у области планирања, цена, међународне размене и заштите и унапређивања човекове средине, обезбеђују се и усклађују друштвено-економски односи који су од значаја и за облигационе односе. Исто тако, самоуправним споразумом о удруживању рада и средстава, о основама плана, уређивању цена, основама и мерилима за распоређивање дохотка оствареног заједничким пословањем, уређивању односа у остваривању слободне размене рада уређују се и усклађују друштвено-економски односи који имају утицаја и на облигационе односе.

Надовезујући се на самоуправне опште акте Закон о облигационим односима посебно издваја начело заснивања облигационог односа у складу са закљученим самоуправним споразумима и друштвеним договорима. Ово начело има различиту примену с обзиром на различите конкретне ситуације. Када друштвена правна лица заснивају облигационе односе ради извршавања самоуправног споразума који су међуобно закључили, дужна су да поступају у складу са тим самоуправним споразумом. Када, пак, заснивају облигационе односе ван круга учесника самоуправних споразума (са другим друштвеним правним лицима, појединцима или грађанским правним лицима), дужна су да воде рачуна о самоуправним споразумима и друштвеним договорима које су закључили са другим друштвеним правним лицима. И најзад, друштвена правна лица су дужна да воде рачуна о својој одговорности „за извршавање обавеза преузетих тим самоуправним споразумима и друштвеним договорима.”(11)

Начело заснивања облигационих односа у складу са закључењем самоуправним споразумима добило је своју конкретну разраду у Закону о облигационим односима у правилима о уговорима који нису у сагласности са самоуправним споразумом. Према члану 118. тач. 1. овог Закона: „Када учесници у самоуправном споразуму закључе уговор ради извршења тог споразума, уговор мора бити у сагласности са тим самоуправним споразумом”.

Уколико закључени уговор није у сагласности са самоуправним споразумом, свака уговорна страна као и сваки други учесник самоуправног споразума може да тражи да се такав уговор усагласи са закљученим самоуправним споразумом. Ако то није могуће, такав уговор се ништи, било у потпуности, било делимично.

Као што се из овога може да закључи, однос између самоуправног споразума и уговора закљученог ради извршења тог споразума, постављен је тако да овај уговор мора да буде у сагласности са тим самоуправним споразумом. Али ако то није случај, не иде се одмах за

(10) В. чл. 579. и 586. Закона о удруженом раду.

(11) В. чл. 6. Закона о облигационим односима.

њиховим поништењем, већ се употребљава један посебан механизам самоуправног права—усклађивање уговора са самоуправним споразумом; ако то није могуће, тек онда долази до поништења уговора. Сходно правилима самоуправног права, усклађивање уговора са самоуправним споразумом, односно поништење уговора може да захтева сваки учесник самоуправног споразума, па и онај који није уговорна страна и то у року од једне године од сазнања за тај недостатак, с тим да, крајњи рок износи три године од дана закључења уговора.(12)

5. Начело сарадње у облигационим односима

Основу наших друштвено-економских односа чини положај радника у удруженом раду. Наши уставни и Закон о удруженом раду наглашавају да односи радника у удруженом раду почивају на њиховој међусобној повезаности, узајамној зависности, одговорности и солидарности.(13) Такви односи чине основу и за односе између основних и других организација удруженог рада.

Наши уставни и Закон о удруженом раду истичу потребу постојања сарадње између производних и прометних организација. О сарадњи је реч и код удруживања земљорадника са организацијама удруженог рада. Ту се разликују два облика сарадње: трајнији, који се заснива на самоуправним односима и привремени који се заснива на самоуправним односима без заједничког ризика.

Ослањајући се на ове основе самоуправних социјалистичких односа Закон о облигационим односима издаваја начело сарадње у облигационим односима. Наиме, „у заснивању облигационих односа и остваривању права и обавеза из тих односа, друштвена правна лица остварују сарадњу у односима међународне повезаности и зависности, узајамне одговорности као и солидарности радника у удруженом раду, заснованих на самоуправљању и друштвеној својини средстава за производњу и других средстава рада“.(14)

Начело сарадње у облигационим односима на првом месту тиче се односа између друштвених правних лица која треба да воде рачуна о циљевима трајније сарадње и о остваривању других заједничких интереса и да на други начин стварају услове за остваривање права и извршавање обавеза из облигационих односа.

Поред те сарадње између друштвених правних лица начело сарадње се остварује и у облигационим односима које заснивају основне и друге организације удруженог рада, земљорадничке и друге задруге са земљорадницима и другим радним људима који самостално обављају делатност личним радом.(15)

(12) В. чл. 120. Закона о облигационим односима.

(13) В. чл. 1. ЗУР-а.

(14) В. чл. 7. тачка 1. Закона о облигационим односима.

(15) В. чл. 7. тачка 3. Закона о облигационим односима.

II

Утицај правила Самоуправног права на основна начела Облигационог права која се односе на све учеснике облигационих односа

1. Начела понашања на тржишту

Наши уставни и Закон о удруженом раду садрже два начела понашања организација удруженог рада и других учесника на тржишту: понашање у складу са постојањем јединства југословенског тржишта и утврђеном економском политиком и према потрошачима робе и корисницима услуга.(16)

Узимајући ова начела из Устава и Закона о удруженом раду, Закон о облигационим односима конкретизује их на плану облигационих односа. Наиме, сви учесници облигационих односа, „дужни су да у облигационим односима поступају у складу са начелом јединства југословенског тржишта и утврђеном економском политиком, да не ремете стабилност тржишта и да не наносе штету другим учесницима на тржишту, потрошачима и друштвеној заједници као целини“.(17)

Према грађанима као потрошачима и корисницима услуга основне и друге организације удруженог рада, задруге и радни људи који самостално обављају делатност личним радом дужни су при непосредном задовољавању потреба грађана да своја права и обавезе уређују и врше на начин којим се обезбеђује редовно и квалитетно задовољавање потреба грађана и што повољнији услови за задовољавање тих потреба.(18)

2. Начело слободе уређивања облигационих односа

Наши уставни су прокламовали начело да неприкосновену основу положаја и улоге човека чини „слободна иницијатива у развијању производње и других друштвених и личних делатности.“ А Закон о удруженом раду истиче да су организације удруженог рада на јединственом југословенском тржишту слободне „у вршењу привредних и других делатности..., у условима деловања законитости тржишта, друштвеног усмеравања привредног и друштвеног развоја и усклађивања односа на тржишту.(19)

Полазећи од ове основе, Закон о облигационим односима истиче начело слободе уређивања облигационих односа. Оно значи да су учесници у промету слободни у погледу уређивања облигационих односа. Та слобода уређивања облигационих односа не значи уређивање супротно уставом утврђеним начелима друштвеног уређења, принудним прописима и моралу социјалистичког самоуправног друштва.

(16) В. чл. 21. и 23. Закона о удруженом раду.

(17) В. чл. 9. Закона о облигационим односима.

(18) В. чл. 8. Закона о облигационим односима.

(19) В. чл. 20 став 1. Закона о удруженом раду.

Начело слободе уређивања облигационих односа значи слободу учесника у погледу одлучивања о заснивању облигационих односа, лица са којим ће се засновати тај однос, у погледу утврђивања његове садржине, времена трајања тог односа, његове измене или престанка.

Начело слободе уређивања облигационих односа има највећи значај за уређивање уговорних односа и познато је као начело слободе уговарања. Слобода уговарања постоји како за појединце тако и за права лица.

Међу основима јединства југословенског тржишта Устав Федерације наводи: „слободну размену робе и услуга . . . на целој територији СФРЈ” и „слободно наступање на тржишту”.(20) Свако физичко и правно лице може на целој територији Југославије да ступа у разноврсне уговорне односе чији су предмет размена робе и вршење услуга.

Слободно наступање на тржишту представља и посебну одлику друштвених правних лица. Круг друштвених правних лица која могу ступати у разноврсне уговорне облигационе односе шири се у нашем праву. Наиме, према нашим уставима и Закону о удруженом раду: „Основне и друге организације удруженог рада, њихове заједнице и други облици удруживања организација удруженог рада, банке, заједнице осигурања имовине и лица и друге финансијске организације правна су лица са правима, обавезама и одговорностима које имају на основу Устава, закона и самоуправног споразума о удруживању, односно, на основу акта о оснивању”.(21)

Према томе, уговорне облигационе односе могу заснивати основне организације удруженог рада, радне организације, сложене организације удруженог рада и пословне заједнице. Потребно је да права, обавезе и одговорности ових организација у правном промету буду уређена самоуправним споразумом о удруживању и уписана у регистар организација удруженог рада.(22)

3. Начело равноправности учесника облигационих односа

Начело равноправности учесника облигационих односа налази своју основу у уставном начелу једнакости права и дужности радника и других радних људи и начелу равноправности радних људи и организација удруженог рада у правном промету.

У нас једнак друштвено-економски положај имају како радници у организацијама удруженог рада који се баве привредном делатношћу, тако и они у организацијама удруженог рада који врше делатност у области образовања, науке, културе, здравства и других друштвених делатности. А у начелу исти друштвено-економски положај имају радни људи који личним радом и средствима у својини грађана врше умственичку или другу културну, научно-истраживачку, адвокатску или сличну професионалну делатност, као и земљорадници.(23)

(20) В. чл. 252. став 1.

(21) В. чл. 45. став 1 Устава СФРЈ и чл. 37. ЗУР-а.

(22) В. чл. 336, 372, 384, 388 и 448. ЗУР-а.

(23) В. чл. 16 и 31. Устава СФРЈ и III део уводног дела Основ. начела.

Говорећи о равноправности у правном промету наши услови садрже следеће:

„На јединственом југословенском тржишту радни људи и организације удруженог рада су равноправни у обављању делатности и стицању дохотка, на основу деловања законитости тржишта и друштвеног усмеравања привредног и друштвеног развоја и усклађивања односа на тржишту.”(24)

Начело равноправности учесника облигационих односа значи да сваки његов учесник има једнак и равноправан положај без обзира да ли је у питању друштвено правно лице, појединац или грађанско правно лице. Равноправност учесника постоји без обзира да ли се уговор закључује између појединаца, између појединаца и грађанских правних лица, између појединаца и друштвених правних лица, између друштвених и грађанских правних лица и између друштвених правних лица.

Равноправност учесника постоји и у вануговорним облигационим односима, што значи да сваки његов учесник, без обзира да ли је у питању појединац, друштвено или грађанско правно лице, стиче иста права и обавезе.

4. Начело савесности и поштења

Начело савесности и поштења представља такође једно од основних начела на којима почивају облигациони односи у нашем друштву. Према њему, учесници облигационих односа дужни су да се лојално понашају у својим међусобним односима и та обавеза постоји за њих како у фази настанка тако и у фази извршења и престанка обавеза.(25) Начело савесности и поштења налази своју најчешћу примену у уговорним облигационим односима. Још у фази преговора за закључење уговора мора се лојално да поступа према преговарачу. Та обавеза постоји и у току трајања уговора — његовог извршења, а лојално понашање треба задржати и код престанка уговора

Преко начела савесности и поштења облигациони односи се морализују и добијају моралну садржину. Ово начело представља управо оно начело које најтежње повезује право и морал.

Иако ово начело познају и многа друга друштва, оно у нашем самоуправном социјалистичком друштву добија велики значај, јер доприноси томе да се у облигационим односима остваре начела нашег самоуправног друштва — постојање склади заједничких и личних интереса, солидарност, узајамност и хуманизација свих односа.

5. Начело забране злоупотребе права

На начело савесности и поштења надовезује се начело забране злоупотребе права које је посебно издвојено као једно од начела на којима се заснивају облигациони односи у нашем друштву. Злоупотреба пра-

(24) В. чл. 251. став 2 Устава СФРЈ и чл. 20 став 1 ЗУР-а.

(25) В. чл. 12. Закона о облигационим односима.

ва постоји, ако се права из облигационих односа врше противно циљу због којег су она законом или самоуправним споразумом установљена, односно законом призната.(26)

Иако начело забране злоупотребе права познају и многа друга друштва, оно у нас добија шири значај, јер се забрана злоупотребе права везује не само за облигационе односе чија се права врше противно циљу установљеном законом већ и оним установљеним самоуправним споразумом и што се помоћу њега врши каналисање вршења права из облигационих односа према друштвеним циљевима.

6. Начело забране стварања и искоришћавања монополског положаја у облигационим односима

Наши устави и Закон о удруженом раду посебно издвајају начело забране стварања монополског положаја на јединственом југословенском тржишту. Према Закону о удруженом раду: „забрањено је удруживање и повезивање организација удруженог рада и свака друга делатност и радња организација удруженог рада и државних органа који су управљени на стварање монополског положаја на јединственом југословенском тржишту...”(27)

Надовезујући се на ово начело Закон о облигационим односима га усваја и проширује у том смислу што се начело забране стварања и искоришћавања монополског положаја односи на све учеснике облигационих односа, а не само на организације удруженог рада и државне органе.

Начело забране стварања и искоришћавања монополског положаја у облигационим односима јавља се код нас као коректив начела слободе заснивања облигационих односа. Иако учесници облигационих односа могу слободно уређивати своје односе, они „не могу установљавати права и обавезе којим се за било кога од њих или за другог ствара или искоришћава монополски положај на јединственом југословенском тржишту...”(28) Стицање материјалних или других преимућстава која се не заснивају на раду као и стицање неравноправних односа у пословању као и нарушавање других основа самоуправних друштвено-економских односа, није у складу са начелом забране стварања и искоришћавања монополског положаја.

7. Начело забране проузроковања штете у облигационим односима

Ово начело обавезује сваког учесника облигационог односа да се уздржи од поступка којим се може другом проузроковати штета.(29) Ово начело налази своју примену како у уговорним тако и у вануговорним облигационим односима. У уговорним облигационим односима оно значи да се дужник и поверилац понашају један према другом тако да не

(26) В. чл. 13. Закона о облигационим односима.

(27) В. чл. 21. став 2 овог Закона. Упор. чл. 255. устава СФРЈ.

(28) В. чл. 14. Закона о облигационим односима.

(29) В. члан 16. Закона о облигационим односима.

проузрокују штету, а у деликтним облигационим односима постоји обавеза за дужника да због свог поступка накнади повериоцу насталу штету. И у преговорима за закључење уговора понашања преговарача треба да буду таква да не настане штета за било кога од њих.

Начело забране проузроковања штете у облигационим односима налази своју основу у уставном начелу одговорности људи у нашем друштву.

8. Начело дужности испуњења обавеза

И ово начело нашег облигационог права налази своју основу у уставном начелу одговорности сваког нашег радног човека и грађанина. Ово начело нашег облигационог права захтева од сваког учесника облигационог односа да изврши своју обавезу и да одговара за његово испуњење.⁽³⁰⁾ Начело дужности испуњења обавеза има посебан значај за уговорне облигационе односе.

9. Начело решавања спорова из облигационих односа на миран начин

Наше самоуправно социјалистичко друштво карактерише регулисање односа путем самоуправних аката — закључивањем друштвених договора и самоуправних споразума. Друштвени договори и самоуправни споразуми закључују се слободно и сагласно са израженом вољом његових учесника. У случају наступања неких несагласности, употребљавају се механизми отклањања тих несагласности — усаглашавањем ставова, посредовањем или неким другим мирним путем. У крајњем случају, неспоразуми из самоуправних односа расправљају се пред судом удруженог рада.

Ово правило самоуправног права нашло је одраза и на облигационе односе у том смислу што је у Закону о облигационим односима истакнуто начело за учеснике облигационих односа да настоје решавати спорове на миран начин — путем усаглашавања ставова учесника облигационих односа, директним преговорима, посредовањем или на миран начин.⁽³¹⁾ Судско решавање спорова из облигационих односа нема више примаран значај. Оно долази у обзир, уколико се спор не разреши на миран начин.

II одељак

УТИЦАЈ ПРАВИЛА САМОУПРАВНОГ ПРАВА НА НЕКА ПРАВИЛА О УГОВОРНИМ ОБЛИГАЦИЈАМА

Самоуправни и облигациони односи често се преплићу. То преплитање је нарочито видљиво између самоуправних споразума и уговора о

⁽³⁰⁾ В. чл. 17. Закона о облигационим односима.

⁽³¹⁾ В. чл. 19. овог Закона.

чему је већ напред било нешто изнето. Овде ће се најпре изнећи утицај правила самоуправног права на уговор уопште, а потом тај утицај и на конкретне уговоре.

I

Утицај правила Самоуправног права на нека правила о уговорним облигацијама уопште

У тржишним односима се у име радника у удруженом раду појављује основна или друга организација удруженог рада, односно друго друштвено правно лице. Статутом или другим самоуправним општим актом одређују се овлашћења за закључивање уговора заступнику организације удруженог рада. Ради заштите самоуправних права радника у удруженом раду у погледу одлучивања о закључењу уговора самоуправним општим актом, може се предвидети да заступник организације удруженог рада може да закључи одређени уговор само уз сагласност неког самоуправног органа (нпр. радничког савета, збора радника) која се може дати претходно, истовремено или накнадно.(32)

Када је заступник организације удруженог рада закључио уговор, а да није добијена претходна, истовремена или накнадна сагласност њеног овлашћеног органа, друга страна може да захтева да се њен овлашћени орган изјасни да ли даје сагласност, па ако то овај не учини, сматраће се да сагласност није дата и да уговор није закључен. Друга савесна страна може у том случају да захтева од организације удруженог рада правичну накнаду.

У случају прекорачења овлашћења од стране заступника, уколико радници организације удруженог рада не одобре то прекорачење, закључени уговор не обавезује ту организацију удруженог рада у чије име уговор је закључен, с тим да друга страна, има право да захтева накнаду штете и то како од заступника тако и од заступаног, ако није знала, нити је морала знати за прекорачење овлашћења. У случају закључења уговора од стране неовлашћеног заступника, уколико заступани накнадно не одобри уговор, сматра се да овај није закључен и у том случају савесна друга страна може да захтева накнаду штете само од заступника.(33)

II

Утицај правила Самоуправног права на нека правила о конкретним уговорима

Како се као учесници облигационих односа појављују основне и друге организације удруженог рада као и друга друштвена правна лица, то се у појму неких класичних уговора морало то посебно да нагласи.

(32) В. чл. 55. ст. 1 Закона о облигационим односима.

(33) В. чл. 87. и 88. Закона о облигационим односима.

а) Тако се код уговора о продаји истиче да се овим уговором продавац обавезује „да ствар коју продаје преда купцу да стекне право располагања односно право својине, а купац се обавезује да продавцу плати цену“.(34) Оваквим кратким појмом уговора о продаји учињен је покушај да се обухвати како пренос ствари у друштвеној својини са једног друштвеног правног лица на друго, тако и отуђење ствари у друштвеној својини на појединца или грађанско правно лице, као и пренос уз накнаду ствари на којој постоји право својине на друштвено правно лице као и пренос уз накнаду ствари између појединаца и грађанских правних лица.

Иако је у појму уговора о продаји реч о праву располагања, њега не треба схватити у смислу субјективног имовинског права већ посебног права, посебног односа који настаје према стварима које се налазе у друштвеној својини.

Уговор о продаји у нас добија нова обележја. Он се не јавља само као правни основ стицања својине, већ се поводом њега могу стећи и посебна права која потичу из удруженог рада према стварима у друштвеној својини у односима између друштвених правних лица, односно када ствар на којој постоји право својине пређе у друштвену својину.

б) Исти разлози постоје, што је и код посебне врсте уговора о продаји са задржавањем права располагања односно права својине истакнуто, да продавац може посебном одредбом уговора задржати право располагања, односно право својине покретних ствари и после предаје ствари купцу, све док купац не исплати цену у потпуности.(35)

Задржавање права располагања не може се по правилу уговорити код продаје покретних ствари између друштвених правних лица.

в) Уговор о размени може да се закључи како између друштвених правних лица, тако и између ових и појединаца и грађанских правних лица, као и између појединаца, појединаца и грађанских правних лица и између грађанских правних лица. Стога је и у појму уговора о размени наглашено да се сваки уговарач „обавезује према свом сауговарачу да преда ствар која се размењује тако да он стекне право располагање односно право својине“.(36)

III

Утицај правила Самоуправног права на нека правила о неуговорним (деликтним) облигацијама

Наши устави, полазећи од положаја и улоге човека у нашем самоуправном друштву и од утврђивања његових права, дужности и одговорности, пружају човеку што потпунију заштиту.

а) Надовезујући се на ту основу, Закон о облигационим односима садржи читав низ правила о заштити људске личности. Тако, „свако може захтевати од другог да уклони извор опасности од кога прети знат-

(34) В. чл. 454. Закона о облигационим односима.

(35) В. чл. 540, став 1 Закона о облигационим односима.

(36) В. чл. 552. Закона о облигационим односима.

нија штета њему или неодређеном броју лица као и да се уздржи од делатности од које произилази узнемиравање или опасност штете, ако се настанак узнемиравања или штете не може спречити одговарајућим мерама.”(37) Заинтересовано лице може да се обрати суду који може наредити да се предузму одговарајуће мере за спречавање настанка штете или узнемиравања или да се отклони извор опасности на трoшак држаоца извора опасности, уколико он то сам не учини.

У случају настанка штете у обављању опште корисне делатности зг. коју је добијена дозвола надлежног органа оштећено лице може да захтева накнаду штете која прелази нормалне границе.

И најзад, свако лице има право да захтева од суда или другог надлежног органа да нареди престанак радње којом се вреба интегритет људске личности, личног и породичног живота и других права његове личности чак и уз претњу плаћања извесне новчане суме одређене укупно или по јединици времена у корист повређеног.(38)

Превентивне мере заштите људске личности добијају примарни значај. Досада је у деликтним облигацијама највећи значај имала санкција накнаде штете која има функцију репарације. Сада се и на плану штете иде за спречавањем наступања а не само за њеном накнадом. Уводи се нека врста популарне тужбе коју може да употреби ради отклањања извора опасности штете не само по њега него и према неодређеном броју лица.

б) Правила Самоуправног права о одговорности за вршење радних обавеза у удруженом раду утицала су да се одговорност за штету коју причини радник трећем лицу издвоји из случајева одговорности за штетне радње другог, јер се с обзиром на постојање радничког самоуправања у нас може да говори о посебној одговорности радника удружених у организацију удруженог рада преко своје организације за штету коју је неки радник проузроковао трећем лицу, а не о одговорности за штетне радње другог.

Према том правилу: „за штету коју радник у раду или у вези са радом проузрокује трећем лицу одговара организација удруженог рада у којој је радник радио у тренутку проузроковања штете, осим ако докаже да је радник у датим околностима поступао онако како је требало.”(39) Међутим, поред организације удруженог рада за штету може да одговара непосредно оштећеном и радник, ако је штету проузроковао намерно.

Ова правила о одговорности за штету причењену у раду и у вези са радом трећем лицу примењују се и на друга правна лица и лица која самостално обављају делатност личним радом у погледу одговорности за штету коју радници који код њих раде проузрокују трећем лицу у раду и у вези са радом. Утицај правила самоуправног права шири се, дакле, и на класично правило о одговорности послодавца за штетне радње радника причињене трећем лицу. Положај радника код других правних лица и појединаца изједнава се у погледу деликтне одговорности за штету причињену трећем лицу са положајем радника у удруженом раду.

(37) В. чл. 156. тач. 1. Закона о облигационим односима.

(38) В. чл. 157. Закона о облигационим односима.

(39) В. чл. 170. тачка 1. Закона о облигационим односима.

IV

Утицај правила Самоуправног права на нека правила о стицању без основа

Опште правило о стицању без основа трпи утицај правила Самоуправног права. Како се код нас у промету појављују и ствари у друштвеној својини поред ствари на којима постоји право својине, то до стицања без основа може да дође и на друштвеним средствима и то како у односима између друштвених правних лица тако и у односима са појединцима и грађанским правним лицима.

Према томе, код нас је дошло до проширења класичног правила о стицању без основа (обогаћењу без основа). До стицања без основа може, дакле, доћи, ако се врши прелаз друштвеног средства којим управљају радници односно други радни људи у одређеном друштвеном правном лицу у друштвена средства којим управљају радни људи у другом друштвеном правном лицу или у имовину неког лица, а тај прелаз нема основа у неком самоуправном споразуму или неком другом правном послу или закону као и када дође до прелаза неког дела имовине једног лица у друштвена средства којим управљају радници односно други радни људи у друштвеном правном лицу или у имовину неког другог лица, а тај прелаз нема основа у самоуправном споразуму, неком другом правном послу или закону.⁽⁴⁰⁾

Проширење општег правила о стицању без основа види се и у томе што до стицања без основа може доћи и ако је прелаз извршен, а да не постоји његов основ и у самоуправном споразуму а не само у уговору и у закону.

ЗАКЉУЧАК

Правила Самоуправног права добијају у нашем социјалистичком друштву све већи и већи значај. Она утичу на све гране права па и на оне које су настале у далекој прошлости, шао што је Облигационо право.

Може се рећи да постоје како непосредни тако и посредни утицаји Самоуправног права на правила Облигационог права.

Непосредни утицаји правила Самоуправног права на правила Облигационог права најјасније су присутни међу основним начелима која се посебно односе на друштвена правна лица као једног од најважнијих учесника облигационих односа, као што су: начело остваривања права располагања друштвеним средствима у облигационим односима, начело заснивања облигационих односа у складу са друштвеним плановима, начело друштвено и економски целисходног коришћења друштвених средстава у заснивању облигационих односа, начело заснивања облигационих односа у складу са закљученим друштвеним договорима и самоуправним споразумима, начело сарадње у облигационим односима. Сва ова начела имају карактер системских начела што значи да повезују облига-

(40) В. чл. 210. тачка 1. и 2. Закона о облигационим односима.

ционе односе са нашим самоуправним друштвено-економским и друштвено-политичким системом.

Утицај правила Самоуправног права на правила Облигационог права постоји и код основних начела Облигационог права која се односе на све учеснике облигационих односа. Само се овде може говорити да на нека основна начела постоји непосредан утицај, док је на друга у питању посредан утицај. Да постоји непосредан утицај правила Самоуправног права може се видети код ових основних начела: начела понашања на тржишту у складу са постојањем јединства југословенског тржишта и утврђеном економском политиком, као и према грађанима као потрошачима и корисницима услуга, начело забране стварања и искоришћавања монополског положаја у облигационим односима и начело решавања спорова из облигационих односа на миран начин. И ова начела имају карактер системских начела и повезују облигационе односе са нашим самоуправним системом.

Изгледа нам да се може говорити да је посредан утицај правила Самоуправног права присутан и код ових основних начела: начело слободе уређивања облигационих односа, начела равноправности учесника облигационих односа, начела савесности и поштења, начела забране злоупотребе права, начела забране проузроковане штете и начела дужности испуњења обавеза. Иако су ова начела и раније била позната у нашем друштву, а и познају их и друга друштва, она добијају нову садржину, а та садржина мора да се ослаба на базу коју чини положај човека у нашем самоуправном социјалистичком друштву.

Правила Самоуправног права мењају или допуњавају нека правила о уговорним облигацијама. Тако у случају несагласности уговора закљученог ради извршења самоуправног споразума, не иде се одмах за поништењем таквог уговора, већ се примењује механизам Самоуправног права — усклађивање таквог уговора са самоуправним споразумом, па тек ако то није могуће, иде се за поништењем уговора у целини или делимично. Ради заштите самоуправних права радника у удруженом раду може се предвидети самоуправним општим актом да заступник организације удруженог рада може да закључи одређени уговор уз предходну, истовремену или накнадну сагласност неког органа.

Утицај правила Самоуправног права постоји и у појму неких уговора, као што су: уговор о продаји, уговор о продаји са задржавањем права располагања односно права својине, уговор о размени.

На нека правила о неугворним (деликtnим) облигацијама утичу правила Самоуправног права. То се види на плану проширења правила о заштити људске личности. Превентивне мере заштите људске личности добијају примарни значај.

Правила Самоуправног права утицала су да се одговорност за штету коју причини радник трећем лицу издвоји из случајева одговорности за штетне радње другог и да се регулише посебним правилима, а да се та правила примене и на штетне радње радника код других правних лица и појединачна почињена трећем лицу.

Правила Самоуправног права утицала су да се прошире класична правила о стицању без основа са обзиром да може доћи и до прелаза друштвеног средства без постојања основа у неком самоуправном споразуму, неком другом правном послу или закону.

У овом раду дати су само неки било непосредни било посредни утицаји правила Самоуправног права на правила Облигационог права. Нама изгледа да је тај утицај далеко већи него што је овде изнето, јер облигациони односи не могу да се супротстављају нашем самоуправном систему. Према томе, сва правила Облигационог права прожета су правилима Самоуправног права. Не могу се данас заснивати облигациони односи у нескладу са самоуправним односима.

SUMMARY

THE INFLUENCE OF THE REGULATIONS OF SELF-MANAGEMENT LAW ON THE REGULATIONS OF THE LAW OF OBLIGATIONS

Today, the Yugoslav society has reached the stage of development of socialist self-management. That means that it has also developed new norms, known under the general term — self-management general acts (regulations). Today, there is in Yugoslavia talk about the evolution of a new branch of law — self-management law. The norms of the self-management law regulate and determine the position of the workers and employees in the Yugoslav society.

In the essay, attention is devoted to the question of influence of the regulations of self-management law on the regulations of the law of obligations. That influence is particularly marked in the situation when a basic or other organization of associated labour, respectively, or other social legal persons are involved in an obligations relationship.

The regulations of self-management law have not only direct but also indirect influence on the regulations of the law of obligations. The direct influence of the regulations of the self-management law on the regulations of the law of obligations is evident in the basic principles of the Yugoslav law of obligations pertaining to social legal persons, also in some of the principles pertaining to all participants in the obligations relationships. The indirect influence of the regulations of self-management law is evident in a number of the principles of the law of obligations originating in the far past; only today, these principles have been given new meaning, or substance.

The regulations of self-management law alter or supplement certain regulations concerning contractual obligations. The regulations concerning non-contractual obligations of protection of human life have been expanded. Their influence is also reflected in the regulations on liability for damage caused by a worker or employee in connection with the work of a third person. Finally, the classical regulations of the law of obligations on acquisition without authority are expanded under the influence of the regulations of the self-management law to embody the unauthorised acquisition of socially-owned means of production.

In conclusion, the author states that in the Yugoslav society obligations relations cannot be entered into if they are not in accordance with self-management relations, and that the influence of the regulations of self-management law on the regulations of the law of obligations is very significant.

RÉSUMÉ

L'INFLUENCE DES RÈGLES DU DROIT AUTOGESTIONNAIRE SUR LES RÈGLES DU DROIT DES OBLIGATIONS

La société yougoslave se trouve aujourd'hui dans la phase de la formation de la société socialiste autogestionnaire. Cette société crée aussi les nouvelles normes connues sous le nom général actes généraux autogestionnaires. Aujourd'hui il est question en Yougoslavie de la naissance d'une nouvelle branche du droit — le droit autogestionnaire. Par les règles du droit autogestionnaire est déterminée et organisée la position de l'homme travailleur dans la société yougoslave.

Dans cet article est traitée la question de l'influence des règles du Droit autogestionnaire sur les règles du Droit des obligations. Cette influence est particulièrement accentuée lorsque comme participant du rapport d'obligation apparaît l'organisation élémentaire et une autre organisation de travail associé ou une autre personne morale sociale.

Les règles du droit autogestionnaire ont tant une influence directe qu'une influence indirecte sur les règles du droit des obligations. L'influence directe des règles du Droit autogestionnaire sur les règles du Droit des obligations existe parmi les principes fondamentaux du Droit des obligations yougoslave qui se rapportent aux personnes morales sociales, et il existe de même dans certains principes qui se rapportent à tous les participants des rapports d'obligation. L'influence indirecte des règles du Droit autogestionnaire peut être établie aussi dans certains autres principes du Droit des obligations qui ont pris naissance dans le passé lointain, mais actuellement ces principes ont obtenu un nouveau contenu.

Les règles du Droit autogestionnaire modifient ou complètent certaines règles relatives aux obligations contractuelles relatives à la protection de la personnalité humaine. Leur influence se reflète aussi sur les règles relatives à la responsabilité pour le dommage causé par le travailleur pendant le travail et en relation avec le travail à la tierce personne. Enfin, les règles classiques du Droit des obligations relatives à l'acquisition sans fondement s'élargissent sous l'influence des règles du Droit autogestionnaire et comprennent l'acquisition sans fondement des moyens sociaux.

Dans la conclusion du travail l'auteur souligne que dans la société yougoslave ne peuvent être établis les rapports d'obligation qui ne sont pas conformes aux rapports autogestionnaires et que l'influence des règles du Droit des obligations.